

Život a smrt na vrcholech světa

Milan Daniel

Život a smrt na vrcholech světa

Milan Daniel

Život a smrt na vrcholech světa

Milan Daniel

Text © 2017 Milan Daniel

Grafická úprava a sazba © Lukáš Vik, 2017

Obálka © 2017 Milan Daniel

1. vydání © Lukáš Vik, 2017

ISBN ePub formátu: 978-80-7536-142-4 (ePub)

ISBN mobi formátu: 978-80-7536-143-1 (mobi)

ISBN PDF formátu: 978-80-7536-144-8 (PDF)

Konverze do elektronických formátů:

webdesignér Lukáš Vik

<http://www.lukasvik.cz>

Věnováno...

Památce těch, s nimiž jsem kráčet po stezkách
asijských velehor a kteří ztratili život pro lásku
k horám:

Viléma Heckela a ing. Miloše Matrase
(zahynuli v roce 1970 pod Huascaránem),

Dr. Jana Kounického, CSc.
(zahynul v roce 1973 na jihozápadním pilíři
Makalu),

Ang Kamiho mladšího, Šerpy z Khumdžungu
(zahynul v roce 1974 na Pumori).

Úvodem

Horolezectví a věda mají k sobě hodně blízko. Prvními horolezci byli přírodovědci, kteří stoupali do hor, aby poznávali jejich horniny, květenu a zvířata. Průvodci jim byli odvážní horalé, zocelení denním existenčním bojem s drsnou horskou přírodou. Výzkumné skupiny procházely nejen alpskými údolími a stoupaly na ledovce a alpské štíty, ale v tomto objevitelském období byly pořádány expedice i do Tater a Krkonoš, a napsaly se o nich rozsáhlé cestopisy.

V evropských velehorách se horolezectví již dávno zaměřilo téměř výlučně na sportovní výkony. Původní objevitelský charakter zůstal však zachován při výpravách do světových velehor, zejména do hor Vysoké Asie. Je nepsaným pravidlem, že všech větších horolezeckých výprav se účastní i vědečtí pracovníci s vlastním výzkumným programem. Horolezectví tak otevírá lidskému poznání oblasti, které by jinak zůstaly dlouho nepoznané.

Obrovský rozvoj techniky, kterým lidstvo prochází, vzbuzuje mnohdy dojem, že vše vyřeší stroje. Pod ledem severního pólu proplovají atomové ponorky a nad ním vedou letecké linky, sníh jihotočnové oblasti drtí pásy mohutných transportérů. V místech, kde dr. Emil Holub zápasil o život s přírodou i s Mašukulumby, vedou asfaltové silnice. Ale ve velehorách je tomu jinak. I Himálaj byl fotografován z družice a za dobrého počasí jsou podnikány vyhlídkové lety k Everestu. Ovšem vstoupit do Himálaje a pracovat tam může jen ten, kdo se vzdá pohodlí přetechnizovaného světa a opře se o sílu expedičního kolektivu, kterému na oplátku odevzdá všechny své schopnosti.

Historie československého expedičního horolezectví začala 19. června 1965, kdy odletěla I. čs. expedice do Hindúkuše. Naše horolezectví navázalo touto expedicí na tradici objevitelských výprav a na jejím uskutečnění se vedle Československého svazu tělesné výchovy podílela i Československá akademie věd. Dosažené poznatky vzbudily pozornost a ohlas i v zahraničí. A tak ke všem kladům této expedice je třeba připo-

čítat ještě výsledek, o němž se v novinách tehdy nepsalo, ačkoliv má trvalou hodnotu: byl položen základ pro spolupráci mezi dvěma významnými institucemi: vědeckou a sportovní. Byla otevřena cesta, kterou se ubíraly i další dvě expedice organizované v celostátním měřítku v r. 1967 na Tirič Mir a v r. 1973 na pátou nejvyšší horu světa Makalu. Pracovním programem byl především základní průzkum zvířeny navštívených oblastí. Při výpravě na Makalu byl rozšířen i o geologické otázky a dnes po letech můžeme prohlásit, že tato spolupráce se stala pro naše horolezectví dobrou tradicí. Je to především zásluha akademika Bohumíra Rosického, místopředsedy ČSAV, ing. Vladimíra Šedivého, vedoucího expedic do Hindúkuše, a Ivana Gálfyho, jenž vedl expedici Himálaj 73.

Velmi si vážím toho, že jsem se mohl zúčastnit všech těchto tří expedic. Byla to pro mne příležitost využít všechny své zkušenosti z nespočetných výzkumných terénních akcí v Československu i z řady expedic do zahraničí, především do hor Balkánského poloostrova. A také se mi splnil můj dávný klukovský sen.

Po návratu z asijských expedic jsem absolvoval vždy řadu odborných přednášek ve vědeckých společnostech i jiných institucích a mnoho populárních besed pro veřejnost. Jejich počet by hodně přesahoval stovku. Z nich pro mne vyplynul poznatek, že lidé mají zájem nejen o dobývání vrcholů, ale i o život pod nimi. Na všechny dotazy a výzvy vyslovené v besedách bych chtěl odpovědět touto knížkou.

M. D.

Prosinec 1975

I. Hindúkuš – hory hubící Indy

Kudy táhl Marco Polo

Na drobném koni, který má tak krátký cupitavý krok, že se s ním nelze žádným způsobem srovnat, odjíždím z vesničky Išmurch k horám. Staré sedlo, které sloužilo spíš jako nákladní než jezdecké, ještě podtrhuje rychlý rytmus natřásání. Záplatovaným, a přece děravým potahem kouká dřevěná kostra, a tak jen kovová tepaná hlavice vpředu upomíná na lepší časy majitele. Míjíme poslední zavlažované plochy a jsme ve vlastním ústí Išmuršské doliny.

Zdrcující pohled. Vyprahlé slepencové srázy po obou stranách svírají široké ploché dno, pokryté pískem a balvany. Nikde stín, nikde zeleň. Vzduch se tetelí v žáru slunce, které není odfiltrováno žádnou vrstvou kouřma. Pohled, který mě zdrtil: Kde tady najdu život?

Jinde i ve šťavnaté horské zeleni klesá s výškou počet drobných savců a v alpském pásmu je

jich jako šafránu. Což teprve tady – jak uplatním své stovky pastí a vůbec celý vědecký inventář, který naplňuje šest beden? Jako by i kuň sdílel mé pocity a pochybnosti. Zastavil se u sporého trsu trávy, který přece jen vyráží mezi balvany na břehu bystřiny. Pomalu sklonil hlavu a prudkým škubnutím zničil tu jedinou zelenou skvrnku.

Východní Hindúkuš leží v klimatickém pásmu středoasijských pouští a polopouští. Díky tomu tady chybí to, co obdivujeme v jiných velehorách: prstenec podhorských lesů, nad nimi pásmo kleče nebo rododendronů. A pak hustý koberec alpských luk, táhnoucí se až k čelu ledovce. Dole vyprahlý písek a kámen – nahoře skála a led; takový je Hindúkuš, jeden z důležitých článků řetězu tvořícího Vysokou Asii.

Páteří eurasijského světadílu jsou hory, které vznikly před milióny let v geologickém období třetihor. Byl to nesmírně složitý pochod, který dal Evropě Alpy a Karpaty a Asii nejtemnější pruh hnědé barvy na školních mapách, táhnoucí se od Malé Asie přes Kavkaz, centrální

Asii až na východ, kde v Číně se opět nesměle hlásí zelená barva nížiny. Známe místo, čas i způsob, jak k těmto horotvorným pochodům došlo. Odborníci odhadli, jak silné vrstvy usazenin byly uvedeny v pohyb a co bylo zdrojem sil, jejichž intenzitu a mocnost lze zjistit a ocenit matematickým výpočtem, ale nikdy ne pochopit prostými lidskými smysly. Proces, jenž začal v třetihorách, dodnes neskončil. V jeho průběhu vznikla Vysoká Asie, v níž se rozprostírají nejvyšší horstva světa stýkající se v pamírském velehorském systému, v oblasti nazývané přiléhavě Střecha světa.

Celá tato obrovitá hradba oddělila severní kontinentální Asii od jižní tropické přímořské části. Určila zákony podnebí, rostlinstvu, živočichům i člověku, jeho kultuře i dějinám. Způsobila, že je Asie kontinentem s nejpestřejšími přírodními podmínkami na naší planetě.

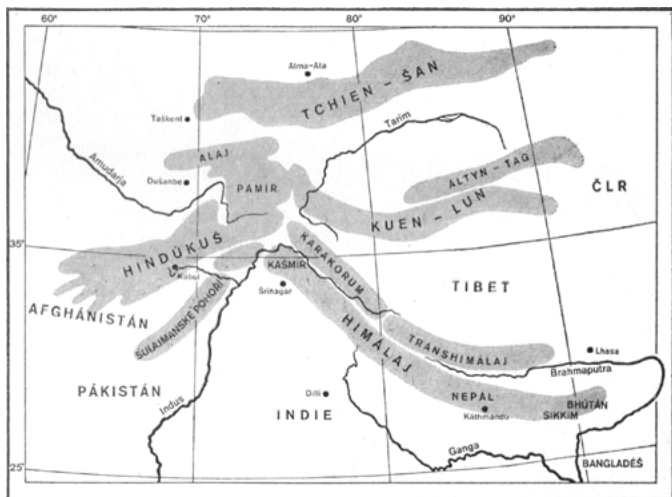

Schéma pamírského horopisného uzlu.

Na juhu od Pamíru – Střechy světa – leží Hindúkuš. Odděluje ho údolí řeky známé již ve starověku pod jménem Oxus. Jejím horním tokem je řeka Váchán, jež po spojení s řekou Pamírem přijímá jméno Pjandž a jejíž další tok tvoří základ řeky Amudarja. Ab-i-Pjandž, jak říkají místní horalé, je osou mohutné Váchánské doliny, která protíná střed Pamírského uzlu a tvoří bránu do nitra Vysoké Asie.

Kráčely tudy dějiny. Hindúkušem se probíjel Alexandr Veliký, jeho průsmyky se valila povodeň Džingischánových hord i bojovníci Tamerlánovi. Ale Hindúkuš poznal nejen dobyvatele. Ačkoliv stál v cestě z Indie na západ i na sever, nebyl nikdy hraničním pohořím, ať již státních celků nebo odlišných kulturních oblastí. Od nepaměti tisíce bezejmenných poutníků a obchodníků poznávalo jeho nástrahy a stovky jich zahynuly ve vichřicích nebo mrazem a vyčerpáním v řídkém vzduchu vysokých průsmyků. Útrapy cest i smrtelné nebezpečí se vryly do podvědomí lidu z podhůří a nížin a ovlivnily jméno tohoto horstva – Hindúkuš neboli Hory vraždící Indy („kuš“ znamená vraždící, hubící).

Váchánem snad vedla proslulá karavanní Hedvábná stezka a cestoval jím Benátčan Marco Polo na hřbetě oslíků stejným způsobem, jakým putují Váchánci i dnes, aby pro Evropu objevil zemi a přinesl o ní zprávy, kterým tehdy nikdo nechtěl věřit. Přehnal se věky a Váchán zůstal opuštěn a zapomenut.

Sousední Pamír v posledním padesátiletí prozkoumaly desítky vědeckých expedic a horolezci spolu s přírodovědci přinesli zprávy i z ostatních asijských velehor. Hindúkuš však zůstal nenavštíven, brány Váchánské oblasti setrvaly zavřeny. Teprve začátkem šedesátých let našeho století objevili horolezci ve Východním Hindúkuši řadu krásných nedotčených hor, blížících se himálajským výškám. A našli také pochopení u afghánských úřadů. Japonci, Poláci, Norové, Rakušané, Švýcaři a také Němci a Italové, kteří pronikli nejdále na východ proti toku Ab-i-Pjandže, začali psát kapitoly novodobé historie Hindúkuše, historie, která má stále ještě víc nepopsaných stránek než historie kteréhokoliv jiného pohoří Asie. Historie, v níž pro zoologii dosud nebylo místo.

Hindúkuš probíhá v délce 900 km celým Afghánistánem a jen jeho východní (ale právě nejvyšší) výběžky zasahují na území Pákistánu. Východní Hindúkuš vyplňuje Váchánský výběžek na severovýchodě Afghánistánem, který je dlouhý kolem 300 km, ale široký místy jen 30 km. Na

severu ho přirozeně ohraničuje řeka Ab-i-Pjan-dž, na jihu hlavní hřeben Východního Hindúkuše. Váchánská oblast je tedy vyplněna severní částí těchto velehor, jež je rozčleněna údolími převážně poledníkového směru, zaledněnými v horních částech. Váchánský výběžek hraničí na severu s Tádžikistánem, na jihu s Pákistánem a Kašmírem a v nejvýchodnějším bodě se dotýká hranic Číny. Blízkost čínských hranic způsobila, že jednání o vstupní povolení se protáhlo a I. čs. expedice Hindúkuš ,65 musela na něj čekat více než 3 týdny. Byla již polovina července, když jsme konečně vkročili do Váchánu.

V úmorně dusném Kunduzu jsme vyměnili dopravní prostředky. Až sem jsme cestovali ve znamení 20. století – linkou Čs. aerolinií z Prahy do Kábulu, potom pragovkou čs. obchodního zastupitelství z Kábulu do Kunduzu. Tady jsme na bazaru najali archu, jejíž motorové srdce chevroletu-internationalu bylo utajeno v pláštíku z tisíce a jedné noci, který lépe odpovídal roku 1344, což byl oficiální afghánský letopočet v roce 1965. Vysoká korba byla pomalovaná ta-

bulemi, z nichž každá působila jako samostatný umělecký výtvar. Svíjeli se na nich hadi i okřídlení draci hned na dosah od vlnadné mořské panny. Jako kdyby z muzea pouťových atrakcí vyjela střelnice z dob kondelíkovské Prahy. Jen tryskáč, řítící se po zadním čele auta, ukazoval, že malíř měl ve štětcí i soudobou techniku. Nad korbou bylo ozdobné zábradlíčko a nad střechou kabiny balkónek – prvé patro, které bylo autobusem, v němž jsme jako slepice na hřadě polykali prach ze stepních cest. Dole v kabině se vedle řidiče mačkali náš průvodce z Kábulu Afghánec Sarvar a lékař expedice dr. Wolf. Tato kombinace umožňovala alespoň částečně ovlivnit počínání řidiče: dr. Wolf měl na ruce uvázan provázek, který vedl vzhůru na „balkón“. Bylo-li potřeba, mohli jsme za něj zatahat a dr. Wolf anglicky požádal Sarvara, aby přemluvil šoféra k zastávce.

Majitel a řidič v jedné osobě měl široké plan-davé plátěné nohavice, dlouhou bělavou košili a na hlavě čepičku z kůže karakulských ovcí. Bůhví jak to dokázal, ale jeho oblek, na rozdíl od našeho, si i po řadu dnů podržel původní vzhled.

Závozník, mechanik, pomocník, výpravčí a asistent v jedné osobě už na tom byl hůř. Celou cestu doslova visel vzadu na korbě v mracích prachu, a aby se neudusil, držel v zubech cípy uvolněného turbanu, které mu sloužily jako filtr dýchaného vzduchu.

Šéf či chalífa, jak ho tituloval jeho pomocník, byl zkušený jezdec. Jeho řidičské umění jsme mnohokrát ocenili na úzkých cestách ve srážech nad zlatonosnou řekou Kokčou i na jiných nebezpečných úsecích. Cesty byly zbudovány doslova na míru našeho vozidla. Vnější kola přesně sledovala okraj – často jenom volně složený z oblázků proložených proutím – z něhož se za zadním kolem uvolňovaly větší či menší dávky kamení a my si stále znovu kladli otázku, co by se asi stalo, kdybychom potkali protijedoucí vehikl. Jak jsme se blížili k horám, tím více přibývalo cestovních radostí. Nakonec musel závozník přivázat k hornímu okraji postranic silná prkna, protože na některých místech, kde nad i pod silnicí byla kolmá skalní stěna, jsme projížděli tak, že korba vozu se přímo opírala o skálu

– vnější kolo nákladáku se však i potom točilo doslova na okraji srázu.

Obec Iškašim byla naší branou do Váchánu. „Lorina“ (jak se tu běžně říká nákladním vozům) sjíždí pomalu ze širokého třítisícimetrového sedla k řece Ab-i-Pjandž, která nás povede dále na východ. Svahy bezprostředně nad údolím jsou větrem i sluncem rozbity v rozsáhlá pole kamene a šterku a nemají vůbec nic společného s krásou velehor. Jenom průzory, tvořenými příčnými dolinami, zahlédneme vždy na chvíli ledovou krásu hlavního hřebene. Gazi-deh, Varg, Kiš-mikhan, Šachaur, Langar, Urgend-e-Bala, Imtir, Pigiš – exotická jména dolin, osad i štítů, jejichž transkripce je právě tak málo přesná a ustálená jako výslovnost místních Váchánců.

Široké ploché dno hlavního údolí má proměnlivý ráz. Na některých úsecích jsou zelené stepní plochy. Většinou se na nich pase drobný skot, který v mnoha případech nese známky křížení se zebu. Převážně je však údolí vyplněno rozsáhlými poli kamene, balvany přecházejícími ve šterk

a ten v písek, jemný jako mouka. Pověstný vá-
chánský vítr z něho modeluje přesypy a návěje,
které musí náš automobil pracně objíždět. Zeleň
je soustředěna do oáz. Jsou v místech, kde se
vlévají ledovcové bystřiny z postranních údolí
do Ab-i-Pjandže. Zde stojí i několik kamenných
a hliněných chatrčí a kolem nich jsou políčka,
nevýslovně kamenitá a chudá. Jejich existence
je podmíněna vodou, pracně rozváděnou sys-
témem džují. Tak se nazývají stoky a kanálky,
kterými je voda, zachycená výše v postranním
údolí, přiváděna k políčkům ječmene, ovsa či
luštěnin. Kolem kanálů rostou topoly, které
spolu s keřovitými vrbami jsou zde téměř jedi-
nými dřevinami. Mimo dosah zavodňování jsou
opět jen kameny, písek, přesypy.

U obce Išmurch končí vyjetá cesta. Loučíme se
s pestře pomalovanou „lorinou“, jejím šéfem
Širin Delem i sympatickým pomocníkem. Když
mizí za západním obzorem, mizí s ní i posled-
ní reminiscence na léta příprav. Obrátíme-li se
k vycházejícímu slunci, máme po levici Pamír,
po pravici Vysoký Hindúkuš, Před námi jsou

vrcholy Váchánského Pamíru a někde dále za ním lze tušit Čínu. Jsme uprostřed hor. A jsme jediní, kteří v roce 1965 obdrželi povolení vstoupit na území Váchánu.

Jen skály a led

Na přehledných mapách Střední Asie je Váchánská oblast zakreslena jako nelogický výběžek severovýchodního Afghánistánu, jako prst namířený k východu. Celý je temně hnědě vybarven – a tím místopisné informace končí. Pro orientaci v terénu jsou tyto mapy samozřejmě nepotřebné. To konstatovala i mezinárodní konference organizovaná Rakouským alpským svazem. Konala se v Salzburku rok před startem naší expedice a na programu měla výzkum Hindúkuše – horolezecký i přírodovědecký, současný stav i pravděpodobné perspektivy. Její svolání znamenalo pro nás velký přínos, protože jsme se v ucelené formě mohli seznámit nejen s poznatky a výsledky našich předchůdců (i s těmi, které dosud nebyly zveřejněny), ale i s jejich návrhy co a jak v budoucnu řešit. A hlavně jsme ocenili,

že ing. Vladimír Šedivý, vedoucí čs. expedice, přivezl z Rakouska přehledný náčrt Východního Hindúkuše, sestavený podle fotografií, skic a pozorování předchozích expedic.

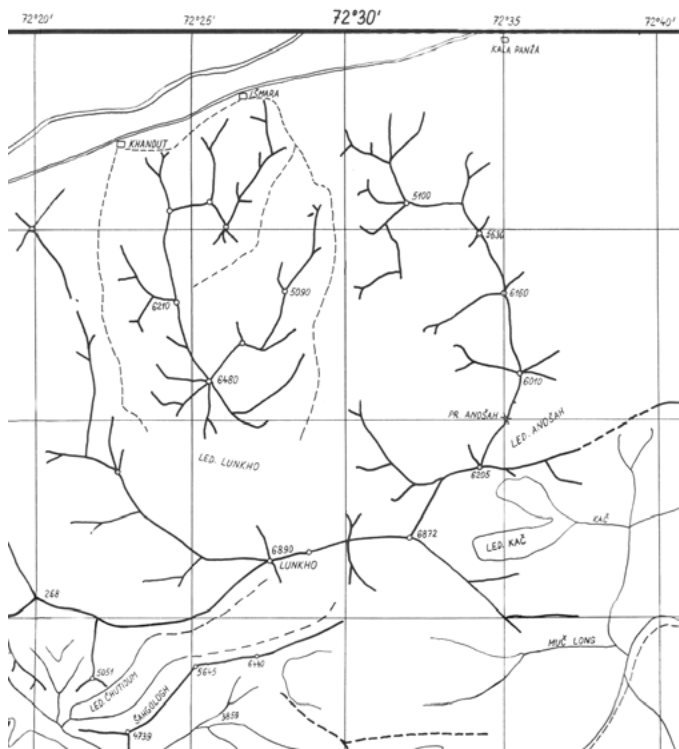
Do sítě stupňů a minut zeměpisné délky a šířky byl dvojitou tenkou čarou zaznamenán tok řeky s černými čtverečky osad na březích. Silné plné čáry zaznamenávaly přibližný průběh hlavních i postranních hřebenů s udáním některých výšek. Celé schéma bylo výmluvným obrazem stupně poznávání Východního Hindúkuše. Pozornost většiny expedic byla dosud soustředěna do západní části Váchánského výběžku. Proto náčrt této oblasti byl bohatěji členěn a hlavní hřeben byl zakreslen méně schematicky s řadou postranních hřbetů. V místě, do něhož jsme směřovali my, byl zachycen jen hlavní hřeben a mezi ním a řekou Pjandž podivná podkova s ničím nesouvisející, zřetelně horopisně nelogická a nesprávná. Bílá plocha papíru napravo i nalevo od ní nechávala volné pole působnosti – ať již výzkumu v terénu nebo prostě předem fantazii. Vydat se do hor podle mapy kreslené redisperem

bylo už samo o sobě vzrušující. Tím spíš, že i na této mapě právě v „naší“ oblasti byla bílá skvrna.

Ani umístění hlavních vrcholů viditelných zdola od řeky Pjandže není na mapce správné. Jdeme dobývat vrchol hory Lungho, ke kterému budeme podle nárysu hledat přístupovou cestu údolím Išmurch-Darrah. Ale skutečné Lungho ční nad závěrem doliny Chandut, která je situována západněji a jejíž ústí jsme už dávno minuli. To se ovšem dozvíme, až vystoupíme na řadu jiných vrcholů, srovnáme skutečnost před námi s panoramatickými snímky jiných expedic a identifikujeme podle nich hlavní známé vrcholy. Nyní, dole pod horami, ještě nevíme, že nikdy nevstoupíme na svahy Lungha, a netušíme ani to, že nad „naší“ dolinou objevíme celou řadu hor, dosud zcela neznámých, včetně té nejvyšší z nich, která se přibližuje výšce 7000 m.

Nic na náčrtku prostě nesouhlasí. Dokonce ani jméno vesničky, u níž skončila cesta automobilem a kde teď táboříme. Na papíru Išmara, ve skutečnosti Išmurch. Zdánlivě neškodná záměna, která

v závěrečné fázi cesty automobilem byla velkou komplikací. Vedení mapovým náčrtem jsme žádali – a s velkými obtížemi získali – povolení cestovat do Išmary. Že to je však obec kousek za Iškašimem, na samém západě Váchánské oblasti, vyšlo najevo až v Iškašimu, kde nám policejní náčelník odmítl dát povolení cestovat dál než do skutečné Išmary. Sešel se sbor starců a znalců místopisu. Výrok rady starších zněl v náš neprospěch. Išmara leží hned za Iškašimem, tam kdesi v dálce je Išmurch. S velkými obtížemi jsme vysvětlovali policejnímu náčelníkovi, kterému latinka na náčrtu byla stejně málo srozumitelná jako nám afghánské písmo, jak omyl vznikl. Nakonec jsme museli počkat do druhého dne na výsledek bezdrátové konzultace s guvernérem provincie ve Fajzábadu. Dopadla dobře. Ať mu Alláh za to požehná a ať ve zdraví užije soupravu kempingového nábytku, jíž jsme přizdobili jeho terasu.

Náčrt, který měla k dispozici I. čs. expedice do Hindúkuše v r. 1965 jako jedinou mapu navštívené velehorské oblasti.

Dosáhli jsme tedy území, jež bylo bílou skvrnou na mapě. Každý krok je tu svým způsobem doslova objevitelský. Mělo by to v nás vyvolat

zvláštní pocit a náladu, ale ve skutečnosti si to nikdo neuvědomuje, protože vezíme až po krk v docela prozaických existenčních starostech. Nejdříve ze všeho postavit dočasný tábor. Zkontrolovat vše a upravit či opravit zavazadla, která utrpěla při transportu, ať již na letišti v Kábulu, kde část zavazadel ležela volně na ploše několik týdnů ve výhni subtropického slunce, nebo natřásáním na nákladních vozech. Náklady rozdělit a upravit tak, aby se daly nést. A hlavně – sehnat nosiče.

Išmurch je docela malá vesnička. Pod rozprýskanými slepencovými stěnami se krčí nízké chatrče s plochými střechami. Stavebním materiálem jsou valouny z řečiště, a proto se zdálky podobají spíše hromadám kamení. Bez oken, jen s dveřním otvorem splývají ještě víc s kamenným okolím a nebyt pečlivě udržované zeleně políček a několika topolů, ztrácela by se vesnice nadobro na pozadí vyprahlých skal. Nespočítal jsem, kolik by měl Išmurch v Evropě popisných čísel. A neodvažuji se ani odhadnout, kolik lidí

žije v jedné takové chatrči. Je nám však jasné, že bude třeba hledat nosiče i v okolí.

Už z Kábulu nás provází Faruk Sarvar, v Iškašimu nám přidělili doprovodnou vojenskou hlídku, sympatizuje s námi i starosta obce Chandut – to jsou všechno oficiální veličiny. Ale pro styk s místními domorodci má význam především jeden z nich – Ekram, povoláním něco jako poštovní posel. Ekrama nám chandutský starosta doporučil jako aspiranta na hodnost výškového nosiče. Čiperný, jiskrný, zdá se i inteligentní. Nechápe stejně jako ostatní, proč chceme do hor, kde stejně nic není. Chápe však více než ostatní, jaká se mu naskytuje ohromná příležitost výdělků.

Pomalu jako praménky z hor přicházejí nosiči ve skupinách i po jednom. Někteří jsou bosí a jejich jedinou nosičskou výzbrojí je kus nevydělané ovčí kůže, která v noci hřeje a ve dne chrání záda před otlakem od nákladu. Je ovšem zdrojem nevýslovného zápachu, v němž se mísí původní pach ovcí s potem lidského majitele a se špínou

a kouřem z otevřeného ohniště. Jiní přicházejí s nohama zabalenýma do kožených láptí, z nichž lezou prsty, a táhne pach šimrající žaludek. Zámožnější horalé přivádějí oslíky i koně, vesměs zvířata kapesního formátu, jež se sice dobře hodí ke vzrůstu svých majitelů, ale ostře kontrastují s velikostí zavazadel i namáhavostí pochodu, který je čeká.

Váchánští nejsou rozenými nosiči jako například vesničané v Himálaji. Tam v osídlených oblastech Malého Himálaje dodnes celý transport spočívá na zádech nosičů. Jednotlivá tržní místa spojují stezky, po nichž by nákladní zvířata neprošla. Generace za generací, po celá staletí pracují tito lidé jako nosiči, a letité zkušenosti z nich učinily dokonalé odborníky: vědí jak náklad zvednout a upevnit, jak s ním pochodovat – a také jak toto své řemeslo prodat.

Váchánci žijí v údolí Ab-i-Pjandže. Postranní, relativně krátká a strmá údolí nejsou obydlena. Od vesnice k vesnici putují karavany nákladních zvířat, hlavně oslů a koní. Transport nákladů na

lidských zádech je právě takovou novinkou, jako objevení bílých sáhíbů v horách. Vesničané přijímají zavazadla s nedůvěrou. I když jsou náklady připraveny tak, že žádný z nich nepřekračuje 23 kg, neustále je potězkávají, dožadují se, abychom je znovu převažovali, a zaplavují nás jednotlivými požadavky a názory na vhodnou velikost i tvar. Vedoucí expedice Vláda Šedivý s nekonečnou trpělivostí s nimi vyjednává, přesvědčuje je, a pokud mu na to nestačí slova, zvládá situaci přátelským úsměvem nebo cigaretou.

Jak se domluvit s domorodci? Tento problém jsme se snažili vyřešit bez tlumočnicků. V přípravném období nám v tom velmi pomohli Poláci. Pan B. Chwaścziński, vedoucí polské expedice (1960), který již předtím pracoval delší dobu v Afghánistánu, sestavil pro členy expedice stručnou konverzační příručku *fársí*, ovšem hovorového jazyka, jakým mluví prostí horalé. Dostali jsme od něho jeden exemplář. Naši slovenští kolegové ho přeložili z polštiny do slovenštiny, napsali na stroji s mnoha kopiemi, složili a sešili tenkým provázkem do kapesního vydání

příručky, nad níž by asi zapochyboval každý graduovaný orientální filolog. Musím se přiznat, že jsem se na tuto akci díval značně skepticky. Patřil jsem však k těm členům expedice, kteří nicméně i tento bod přípravy vzali vážně – a velmi se to vyplatilo. K úspěchu přispělo zřejmě i to, že se Váchánci chovají ke všem samohláskám velmi macešsky a bez velkých rozpaků je zaměňují. Takže co muž, to odlišná výslovnost. Ovšem hlavní podstatou kladného výsledku bylo, že nosiči věděli, co od nich chceme, stejně dobře, jako my věděli, co chtějí nosiči od nás: zaplatit, a to co nejvíce.

Pomalou, pomaloučku přibývá nosičů, kteří se odhodlali k cestě s námi a posedávají teď na bobečku kolem stanů, nebo tvoří hloučky mezi námi. Do hor již odešly dvě průzkumné skupiny hledat místo pro založení základního tábora a přístupové cesty k němu. Všechno se chystá na den D.

Pro zoologa je to vítaná příležitost, jak získat první sběry z nejnižší části doliny, která je ještě

pod přímým vlivem hospodářské činnosti lidí. Již v předchozím měsíci přibyla do protokolu celá řada položek z okolí Kábulu, z horských stepí Centrálního Hindúkuše, z okolí jezer Band-i-Amír, historického Bamjánu, a nakonec i z blízkosti Fajzábadu. Ale to všechno byl jen doplňkový program. Ten hlavní začíná až tady, ve Východním Hindúkuši, na nejnižším místě „naši“ doliny. Jedním z úkolů je získat přehled o změnách v druhovém složení zvířeny a životních podmínkách způsobených výškou. Dolní hranice bude právě 2750 m, nadmořská výška vesnice Išmurch.

Na slepencovém svahu nad osadou kreslí šikmo jdoucí džuja výraznou čáru: pod ní jsou zelená políčka, nad ní vyprahlá pustina. Na první pohled se zdá, že jednotlivá políčka jsou oddělena hustě zarostlými mezemi. Ve skutečnosti to jsou kanálky, hluboké půl metru i více, které se denně naplňují až po okraj vodou. Drobní savci se spoustou klíšťat žijí v hrázích kanálek tam, kam nedosáhne voda. Hlavním obyvatelem je tu křečík šedý, drobný příbuzný

našeho křečka, veliký jako hraboš, od něhož ho odlišují především větší oči a uši. Není to žádné překvapení ani zvláštnost. Křečík šedý patří k asijské fauně, obývá především Přední Asii a můžeme se s ním setkat dokonce i v Evropě, v jihovýchodní části Balkánského poloostrova. Často se vyskytuje v obilných polích a někdy se stěhuje i do lidských stavení. Ve volné přírodě je zvířetem stepi a lesostepi. Spolu s křečíky se v nastražených pastech objevuje i myšice křovinná, druh běžný i u nás ve střední Evropě, který rozhodně nepatří mezi obyvatele hor. To vše svědčí o jediném: údolí Pjandže má zvířenu stepí a nemá ještě vlastní horskou faunu drobných savců.

Konečně 20. července je celá expedice na cestě. Ztratili jsme mnoho času. Pospícháme, jsme netrpěliví. Ale docela jinak je tomu s našimi nosiči. Išmurch máme ještě téměř na dohled a vypuká první stávka. Nebýt vojenského doprovodu a jeho rázného zákroku, byl by dnešní pochod skončil již po dvou hodinách. Odehrává se to, co

v různých malých obměnách doprovází každou asijskou velehorskou expedici: na bezcestí plném ostrých balvanů mají nákladní zvířata neokovaná kopyta brzy do krve rozbita. A nosiči jdou anebo stávkují, více však stávkují, než jdou, dožadují se stále větších bakšišů. Vše je umocněno jejich naprostou nezkušeností jako expedičních nosičů, k níž přistupuje zřejmě i podvědomý strach z ledových velikánů, kteří se blyští na obzoru.

Ve výši 3200 m je skupina řídkých vrbových keřů, v jejichž stínu táboříme. Přicházíme tu o spolupráci všech majitelů nákladních zvířat a pořádné části nosičů, kteří odmítli dále pochodovat. Do základního tábora zbývá však ještě den cesty. Nezbylo, než se s hrstkou věrných vytrvalců dát do kyvadlové přepravy zavazadel, při níž jsem si dokonale zošklivil všechny bedny, ať již překližkové čtverhranné, nebo ve tvaru válců z brněnských papíren. Konečně je v 3800 m u čela ledovce, v předpolí jeho čelní morény, zbudován základní tábor.

Základní tábor čs. expedice u čela Išmuršského ledovce (3850 m). V pozadí hora Uparisina (6250 m).

Se značnou dávkou sentimentality bývají základní tábory líčeny jako kus domova v horských pustinách. Snad nám to tak dokonce tehdy

v prvních dnech připadalo, ale s odstupem času jsme tento názor změnili.

Horská scenérie na obzoru je zajímavá – na jihu zaledněné srázy hlavního hřebene Hindúkuše a na severu bílé čepice Pamíru – ale blízké okolí není hezké. Na nezpevněné moréně nemůžeme udělat pořádný krok, což se často stává podkladem meditací našeho kameramana, zda také po návratu bude takhle poskakovat po Praze. Tábořiště jsme vybrali především kvůli vodě. Zásobuje nás jednak louže velikosti návesního rybníčku (a záhy i stejné čistoty), která je zdrojem užitkové vody a jednak nepatrný čůrek odněkud ze sněhových polí, určený pro potřeby kuchyně. Ledovcová bystřina hřmící kousek od tábora je nepoužitelná. Její voda, unášející nesmírně jemné částičky skal zpracovávaných ledovcem, vypadá spíše jako řídké cementové mléko.

Výbava základního tábora je velmi skromná. Obytné stany jsou sériově vyráběné turistické typy Beduin a Lipno, a tak největší táborovou stavbou je bílý afghánský vojenský stan na dvou

bambusových tyčích, ve kterém lze rozdělat i maličký ohýnek. Sklad potravin jsme vybudovali pod velikým kamenem. Jinak všechno dění se odbývá venku, pod širou oblohou.

Za stanem, který obývám s Radanem Kuchařem a Milošem Matrasem, jsme z beden postavili pracovní zátiší, kterému říkám nadneseně „laboratoř“. Nemá nic společného s okázalostí bílých kachlíkových stěn, ale plní stejnou funkci – umožnit dobré zpracování ulovených zvířat a současně ochránit mne před možnou nákazou, protože každý drobný savec může být zdrojem infekce.

Jádrem výbavy je skládací plátěný box, který napodobuje zařízení označované v laboratořích jako Hansenova skříň. Na kostře sestavené z duralových trubek je potah z celtoviny, v němž jsou zasazena dvě okna. Jedno v čelní stěně, jímž přichází světlo, druhé tvoří celou horní stranu a slouží pro kontrolu práce uvnitř boxu. Otvory v bočnicích se dovnitř strčí ruce, kolem nichž lze stáhnout všité rukávy. Tím je vnitřek

uzavřen a mohu v něm, při troše cviku, docela pohodlně pracovat. Tady v horách je plátěný box víceúčelovým zařízením. Jednak brání, aby se cokoliv dostalo ven – prach, či parazité a s nimi i infekce, dále chrání před větrem, který by jinak na volném prostranství zle zatočil se zpracovávaným jemným materiálem.

Další bedny obsahují stovky drobných důležitostí, od různých pastí, želez, nábojů do brokovnice, kulovnice i malorážky, až třeba po oční chirurgické nůžky. Nač to všechno? Pracovní program je vlastní kapitolou a pro objasnění vyžaduje nejdříve malou lekci ze zoologie.

Zoologické otázky

Nikoho nepřekvapuje, že žirafy žijí v Africe a sobi v severních oblastech a že ani s jedněmi, ani s druhými se nesetkáme u nás v lese. Každý školák to bez váhání vysvětlí – žirafa žije v tropech, sobi zase v polárních krajinách, zatímco naše příroda patří k mírnému pásmu. Zjednodušený příklad, který je pro každého z nás dnes samozřejmos-

tí, názorně ukazuje všechny základní podmínky současného rozšíření zvířat. Vyjádříme-li je obecněji, můžeme říci, že rozšíření živočišných druhů závisí na teple, vlhkosti, světle a potravních možnostech, tedy na podnebí a jemu odpovídajícím životním prostředí.

Ovšem složitější odpověď bude, zeptáme-li se dále, proč nežijí žirafy a další africká zvířata třeba v Jižní Americe, ačkoliv její velká část leží v tropické oblasti. Anebo proč se ostře odlišuje zvířena Madagaskaru od přilehlé části Afriky, i když na mapě je tento ostrov zakreslen v nevelké vzdálenosti.

Dlouho si touto otázkou lámali hlavu i věhlasní odborníci a jistě by vysvětlení bylo zůstalo naddlouho v oblasti úvah a dohadů, kdyby nebyl přišel na pomoc vývoj dalších přírodovědných odvětví, především geologie a paleontologie. Prvá část slova paleo – označuje vztah této disciplíny k nejstarším dobám. A skutečně paleontologie se zabývá vývojem živé přírody v geologické minulosti a nejstaršími doklady života na

naší Zemi, ať již existence živočichů či rostlin. Ve většině případů se zachovaly jako zkameněliny nebo zkamenělé otisky měkkých částí těl. Člověk je nacházel již na úsvitu dějin lidstva a zřejmě je tehdy pokládal za něco kromobyčejného, a proto je užíval jako kultovní předměty při prvních jednoduchých obřadech doprovázejících pohřby zemřelých. Lze tak usuzovat z nálezů zkamenělin vložených do hrobů z mladší doby kamenné a z doby bronzové. Tehdejší lovci si jistě nekladli otázku, jak tyto prapodivné kameny vznikly, ale svým tvarem jim zřejmě připadaly vzácně ojedinělé.

Ke správnému výkladu živočišného a rostlinného původu zkamenělin dospěli již někteří starořeční učenci a myslitelé. Středověk i v tomto směru srazil přírodovědu na kolena, a tak po více než dvou tisíciletích od Hérodota a dalších, kteří již byli na správné cestě, přinutila v době kolem francouzské revoluce pařížská teologická fakulta přírodovědce Buffona, aby odvolal tvrzení, že zkameněliny jsou zbytky vymřelých živočichů. Ale netrvalo dlouho a jeho krajan

Cuvier zkoumal nalezené zkameněliny, porovnával je s kosterními částmi dosud žijících živočichů a došel k poznání, že mezi vyhynulými a dnešními formami jsou příbuzenské vztahy. Tím položil základ k moderní paleontologii.

Jak se rozšiřovalo množství poznatků z různých oblastí světa, začala se rýsovat jasně obecná zákonitost, že vymřelé formy z různých částí světadílů jsou si navzájem bližší než jejich dnešní žijící potomci. K vysvětlení toho podala pomocnou ruku geologie, teorií o pohybech kontinentů. Když německý badatel A. Wegener zveřejnil svou představu o tom, jak světová pevnina byla původně jednotná a později byla rozervána na kry, které odpluly na různá místa, aby daly vznik jednotlivým zemědílům, stržil jen smích a všeobecnou nevíru. A přece mu soudobá věda dala v mnohém za pravdu! Dnes víme, že jednotlivé kry stále ještě plují a jsou známy i údaje o rychlosti těchto pohybů. To vysvětluje na jedné straně jinak záhadné nálezy zkamenělin, zatímco na druhé straně paleontologie tak velmi výmluvně dokládá správnost teorie o vzniku a pohybech

kontinentů. Jak jinak by bylo možno vysvětlit například nález zbytků ještěra (vědecky nazvaného *Lystrosaurus*) v Antarktidě, 650 km od jižní točny. „Důkaz fosilní obludou“ byl označen tento objev zbytků plaza, kterého paleontologové nacházejí i v jižní Africe a Indii. A protože tahle potvůrka, které se výtečně dařilo před 200 milióny lety, nedokázala přeplout větší vzdálenost, podala důkaz, že Antarktida s Afrikou a Indií byly součástí pradávnej jižní pevniny (Gondwany), která se roztrhla a rozptýlila. (Na tomto objevu, jenž ve své době vzrušil odborný svět, se podílel i český geolog doc. dr. J. Sekyra.)

Pracovním úsilím generací zoologů, zeměpisců i geologů byl část po části sestaven obraz, jak zvířata zabydlila zeměkouli, kudy vedly jejich cesty z jednotlivých vývojových středisek a jaké překážky, ale také mosty, jim stavěl do cesty neklidný povrch naší planety v jednotlivých geologických dobách. Vytvořilo se tak zvláštní vědecké odvětví – zoogeografie – zabývající se zeměpisem zvířat.

Zoogeografie rozděluje dnešní světovou souši na osm oblastí, jejichž zeměpisné vymezení se do velké míry shoduje s ohraničením jednotlivých světadílů (s výjimkou Afriky a Asie), k nimž ještě přistupují jako samostatné zoogeografické oblasti Havajské ostrovy a Madagaskar. Pro všechny z nich platí základní pravidlo, že vývoj jejich zvířeny probíhal v zákonité souvislosti s vývojem celého prostředí, a že je výsledkem milióny let probíhajícího procesu změn celého souboru vnějších podmínek.

Největší – a pro nás také nejdůležitější – je palearktická oblast, která zaujímá plnou čtvrtinu veškeré světové souše. Patří k ní celá Evropa, severní Afrika (až po Saharu), přilehlá část Arabského poloostrova a chladná a mírná část Asie. Samozřejmě zvířena tak ohromné oblasti nemůže být zcela stejnorodá. A tak na základě vývoje jednotlivých územních celků je rozrůzněna na čtyři podoblasti. Nejvíce nás bude zajímat středoasijská podoblast, zahrnující severní část Vysoké Asie a vyznačující se drsným stepním a horským podnebím.

Naprosto odlišnou zvířenu má horká část Asie, která patří k orientální (či indomalajské) zoogeografické oblasti. Plně to souhlasí se skutečností, že se tato část nynější asijské pevniny dlouhou dobu vyvíjela zcela odděleně, původně ve spojení s Afrikou, později jako samostatný štít, který teprve v době, kdy vývoj savců byl již v plném proudu, připlul k mírné části Asie a spojil se s ní v jeden celek. Nebylo to klidné přistání ani srážka probíhající ve zlomku vteřiny. Bylo to nalehnutí dvou nezměrných množství hmoty, která dodnes nedošla klidu.

Hranicí mezi orientální a palearktickou oblastí jsou středoasijské velehory. Dostalo se jim proto i okřídleného označení Velká jižní hráz – a je to pojmenování, které dobře postihuje podstatu jevu. Skutečně jižní okraj té nejtmaší a největší hnědé skvrny, jakou zná atlas světa, je stěnou dělící dva živočišné světy, jež jsou tak dokonale odlišné, jak si jenom lze vůbec představit odlišnost živého světa na jednom kontinentě.

Ve střední části této hraniční bariéry – v Himálaji – je dělicí zóna jasně zeměpisně určena. Na východě, kde hory doznívají v pahorkatinách, až nakonec zaniknou v nížinách, došlo k vzájemnému styku a propojení obou zvířen. Je to jediné území, kde terén neklade překážky volné směně jejich zástupců. Na západ od Himálaje leží onen velkolepý již zmíněný horopisný pamírský uzel, jímž musí probíhat i hranice obou zoogeografických oblastí. Ale kudy? Kam umístit do změti horských systémů, z nichž každý je vlastním složitým problémem, onu pomyslnou čáru mezi severem a jihem?

Za takové rozhraní bývá považován Hindúkuš. Je třeba podtrhnout slovo považován. Zatím je to stále více úvaha a odhad, než vědecký poznatek. Dobře to dokumentuje kniha O. L. Kryžanovského (1965), věnovaná otázkám složení a původu suchozemské fauny Střední Asie, ve které je kapitola určená Hindúkuši uvedena slovy: „Bohužel, fauna této zajímavé oblasti je známa dosud zcela nedostatečně...“ A to autor měl na mysli celý systém Hindúkuše, včetně

Centrálního a Západního, které nemají himálajský charakter, jsou snáze přístupny a přece jen sporadicky navštěvovány zoology. Z Východního (či Vysokého) Hindúkuše neměla zoogeografie dosud vůbec žádné konkrétní údaje. Z tohoto hlediska stál před československou expedicí doslova průkopnický úkol.

Problematiku zeměpisu zvířat nelze v Hindúkuši zredukovat pouze na otázku hledání hranice mezi palearktickou a orientální oblastí. Na území Hindúkuše se kromě toho stýká a vzájemně ovlivňuje celá řada nižších zoogeografických celků patřících do rámce palearktické oblasti. Východ si tu doslova podává ruku se západem. Pronikají sem na jedné straně živočišné druhy z íránských stepí a polopouští, na druhé straně zvířata z tibetských náhorních planin i Západního Himálaje. Některé stopy vedou však do ještě větších dálek: do Mongolska a jižní Sibíře, nebo naopak na práh středomořské podoblasti.

Rozmanitost velehorské fauny nezpůsobilo jen pronikání a vzájemné míšení živočišných druhů

z různých stran větrné růžice. Stejnou měrou (a někdy snad i větší) k tomu přispěl i vývoj nových druhů přímo v jednotlivých oblastech hor na velmi omezené ploše, která dodnes zůstala jejich jediným životním prostorem. Takovým druhům říkáme endemické.

Výchozími formami pro dnešní velehorské endemity byly druhy nízkých horských poloh (středoasijské hory existující před třetihorním vrásněním nepřesahovaly 2000 m), nebo přímo i druhy nížinné. Současně s vrásněním horstev se místním přizpůsobením k měnícím se životním podmínkám formovala i vysokohorská zvířena. Podstatnou měrou se na procesu jejího vzniku podílely i změny původního horkého a suchého podnebí. Čtvrtohory přinesly v horách Střední Asie oživení horotvorných procesů, což spolu s celkovým ochlazením klimatu způsobilo silné horské zalednění. Ruku v ruce s tím šla invaze eurosibiřských prvků lesní zvířeny, obyvatel hor jižní Sibíře a stepních forem, které pronikly na jih až do Hindúkuše. Současně období zalednění umožnilo přechod horských zvířat mezi